

Batlı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler

Rıdvan Enes Akçatepe *

Firdevs Çetin (2012).
Batlı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler.
İstanbul: Yeditepe Yay.
ISBN: 9786054052912

Sevletler tarihi içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, toplum düzeni bakımından Roma İmparatorluğu gibi karmaşık ve sofistike yapısıyla farklı bir yere sahiptir. Bununla beraber, sosyal ve kültürel tarihin günümüzde daha çok ilgi çekmesiyle doğru orantılı olarak, Osmanlı toplum yapısının incelenmesi, yeni araştırmalarla ilerleme kaydetmektedir. Siyasî tarih geleneğinin gölgesinden tedricen sıyrılmakta olan Osmanlı tarihi çalışmalarının da, taze bakış açıları ve yöntemlerle farklı alanlara da yoğunlaşması gerekmektedir.

Sosyal tarih araştırmalarının önündeki engeller yeni aşılmaya başlamışsa da, söz konusu araştırmalar kendi içinde alt problemler ihtiva etmektedir. Seyahatnameler de bu problemlerden birine konu olur. Yapısı gereği özel bilgiler içeren seyahatnameler, yazarları olan seyyahların dünya görüşleriyle şekillenmişlerdir. Bu bakımdan, kullanılması sakıncalı olarak görülse de ham/özel bilgilerin yorum ve analiz süzgecinden geçirilmesiyle elde edilecek çıktı, tatmin edici sonuçlar doğurabilir. Batlı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler, bu doğrultuda vücuda getirilen bir eserdir. Firdevs Çetin'in yaptığı, 2011 yılında tamamladığı "Batlı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)" adlı doktora tezinin yeniden düzenlenerek okuyucuya sunulmasıyla ortaya çıkmıştır.

Seyyahların, yabancı memleketlere olan ön yargıları gibi, tarihçiler de seyahatnamelere özel yapılarından dolayı mesafeli dururlar. Çetin de yapının sınırlarını çizirken seyahat yazınlarının temkinle incelenmesi gerektiğine işaret eder ve seyahatnamelerin arşiv belgeleri eşliğinde özgün bir tarihi kaynak olarak kabul edilebileceğini belirtir. Yine yazar, kitabın özünün "Batlı gezginlerin paradigması"na dayandığını vurgular. Nitekim tek bir seyahatnamenin dahi her açıdan incelendiğinde yeterince kapsamlı olabileceğini göz önüne alacak olursak, yazarın yüz yirmi yıllık bir süreci içeren araştırmasında meseleye Batlı seyyahlar tarafından bakma düşüncesi gayet makuldür. Aslında bu eserin konusu farklıdan ziyade ilginçtir; Osmanlı Müslüman ahalisine göre bir "öteki"nin diğer

"öteki"yle ilgili mütalaaları, yani bir Müslümanın bir gayrimüslim hakkındaki veya bir gayrimüslimin bir Müslüman ile ilgili görüşü değil, Katolik ve Protestan Hristiyanların Müslüman tabiiyeti altındaki diğer gayrimüslimler hakkındaki görüş ve gözlemleri tartışma konusudur.

İstanbullu Gayrimüslimler, konu ile yöntemin, seyyah ile seyahatnamenin ve konuyla ilgili güncel çalışmaların derinlemesine tartışıldığı bir giriş ile bizi karşılar. Devamında ise dört ana bölüm kitabın omurgasını meydana getirir. Ayrıca sonuç ve ekler kısmında konuyla ilgili kişilere faydalı olacak bilgiler yer almaktadır. İlk bölüm, kitaba konu olan İstanbul seyyahlarının tanıtımından oluşmuştur. Burada, kitabın kapsadığı zaman dilimi olan 1553-1673 yılları arasında İstanbul'u ziyaret eden seyyahlardan, Osmanlı sosyal düzeni ve özellikle Osmanlı toplumunun bir parçası olan gayrimüslim ahalisi ile ilgilenen kişiler seçilerek okuyucuya seyyah tipolojisi hakkında ön bilgi verilmiştir. Birincil kaynaklar içerisinde yoğun sübjektiflik arz eden seyahatnamelerin değerlendirilmesi açısından, gezginlerin hayatlarının arka planları, geçmişleri, kişisel bakış açıları ve ne amaçla İstanbul'da bulundukları tartışılmış, düşünce yapıları hakkında fikir sahibi olunması amaçlanmıştır. Böylece seyyahların, değer yargıları üzerindeki yorumlarının anlaşılabilmesi mümkün olmuştur denilebilir.

Eserde ana yapıya geçtiğimiz ikinci bölüm, "Mekân" başlığını taşımakta ve seyyahların, gayrimüslimlerle nerelerde münasebet kurdukları ve etkileşime geçtikleri ve bu mekânların ambiyansları ve fiziksel şartlarının betimlendiği kısımdır. Çetin'in de belirttiği üzere bu bölümde aşırı veya gereksiz değerlendirmelerden kaçınılmış, gerekli yerlerdeki açıklamalarla konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu yolu izlemede, mekânların muhtelif kaynaklardan yeniden tasvir edilmesinin, okuyucuya seyyahın bakış açısından uzaklaştrabileceği gerçeği etkili olmuştur. Nitekim seyyahların oldukça detaylı mekân tanımlamaları bir zenginlik sunar. Rum ve Ermeni patrikhaneleri gibi resmî-dinî kurumlardan, kilise, ayazma gibi sivil-dinî kurumlara, gayrimüslimlerin

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi.

en uğrak yerlerinden olan meyhanelerden, en küçük birim olan evlere kadar, seyyahların yerli halkla görüştükleri yerler inceliklerle anlatılmıştır.

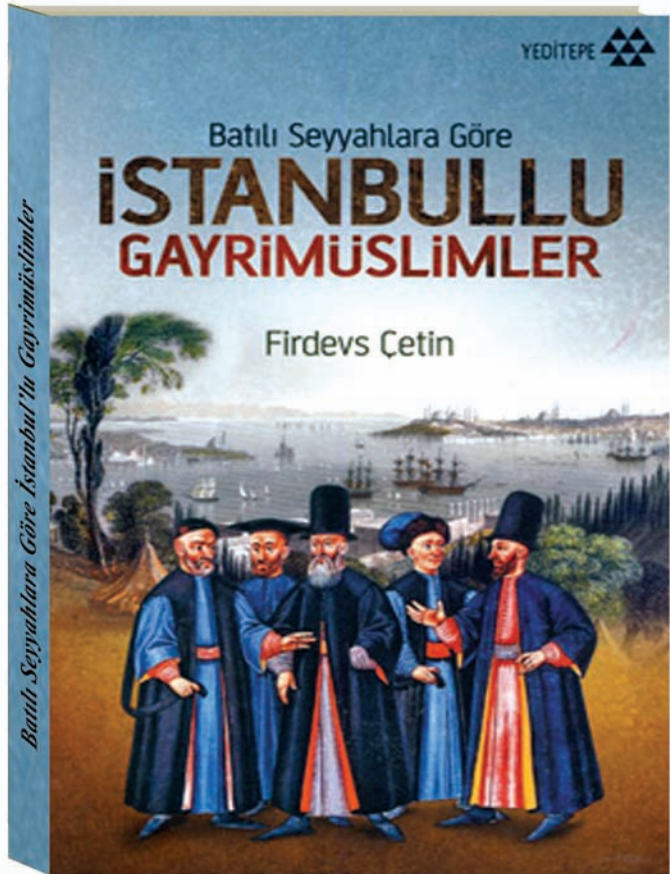
Üçüncü bölümün konusu “İnsan” başlığı altında ele alınmıştır. “Mekân-insan-inanç” üçlemesinde merkezde yer alan insan mefhumu, beklendiği gibi kitabın en temel ögesini oluşturur. Eserde kapsamlı olduğu kadar, en çarpıcı gözlem ve değerlendirmelerin yapıldığı yer de mezkûr bölümdür. Cemaatler alt başlığında önce Rumlar ve Ermeniler, ardından Yahudiler ve diğer gayrimüslim gruplar mercek altına alınmıştır. Ayrıca cemaat önderleri ve önde gelen gayrimüslimler de ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Özelde, aynı dinden olan fakat farklı mezheplere mensup seyyahlar ile Rumlar ve Ermenilerin etkileşimleri son derece ilgi çekicidir. Özellikle dinî kimlikleri öne çıkan seyyahların, Osmanlı tabiiyetindeki Hristiyanları ve Yahudileri gözlem ve tecrübelerine dayanarak, karşılaştırmalı, olumlu-olumsuz fikirlerini açıkça dile getirdikleri görülür. Osmanlı gayrimüslimlerinin sosyal hayatına dair diğer anekdotlar da seyyahların penceresinden izlenebilir; gayrimüslimlere karşı Osmanlı adaleti, cemaatlerin hiyerarşik yapıları ve bireylerin sosyal statüleri, gelenek, kılık-kıyafet, ticaret-tüketim alışkanlıkları gibi sahneler canlı şekilde ortaya konulmuştur. Yine çalışmanın kapsadığı tarihlerde Osmanlı toplumunda öne çıkan gayrimüslimler de birey olarak incelenmiştir. Bunlar çoğunlukla ekonomik güç veya mevki sahibi kişiler ve dinî liderlerdir. Bu şahısların dikkate değer diğer bir yönü ise, Osmanlı idaresi ile gayrimüslim tebaa arasında köprü vazifesi görüyor olmalarıdır.

Seyyahlardan farklı din-dünya görüşü olan Osmanlı gayrimüslimleri, “iman” esasları bakımından seyyahların özel alakasına mazhar olmuşlardır. Kitabın son bölümü de bu bağlamda “inanç” temelinde ele alınmıştır. Gayrimüslimlerin mabetlerindeki ibadetlerine, ayin, yortu, bayram ve diğer ritüellerine şahit olan seyyahlar, ortak payda ve ayrılıkları seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Çetin, bu anlatıların en kayda değerlerini eserine dâhil etmiştir. Daha çok dinî kimliğe sahip seyyahlar, temel inanç kaidelerindeki müşterek noktalar ve ihtilaflar üzerinde, Osmanlı Hristiyan tebaası ile görüş alış-verişinde bulunmuşlardır. Hatta 1573-1578 yılları arasında İstanbul’da bulunan Avusturyalı papaz Step-

han Gerlach, Rum patriğiyle Augsburg İncancı hakkında görüşerek, aralarında bazı hususlar dışında ciddi farklılıklar olmadığını vurgulamıştır. (s. 406 -409). Seyyahlar bunun dışında, bir yandan Rum ve Ermeni cemaatlerinin ne kadar farklı olduklarına işaret ederlerken, bir yandan da bu cemaatleri kendi Katolik veya Protestan yaşamlarıyla kıyaslarlar.

Kitabın sonunda, değerlendirmeler, kapsamlı bir kaynakça ve ekler yer alır. Ek olarak verilen kısımda seyahatname bibliyografyaları, seyyah ve seyahatnameler ile ilgili istatistikî tablolar, 1453-1699 yılları arasında İstanbul’u ziyaret eden Batılı seyyahlar ve onların seyahatnameleri yer almaktadır.

Bir çalışmanın sınırları ve kapsamı-kapasitesi açıkça belirtildiği takdirde, o çalışmanın nihai amacına ulaşmış ve ulaşılmadığı bu kıstaslara göre değerlendirilebilir. Çetin de kitabının başında konuyu tüm hatlarıyla ele almayıp, meselenin Batılı gezginlerin bakış açısıyla şekilleneceğini ifade etmiştir. Eser, diğer benzer çalışmalarla kıyaslanacak olursa, amaç ve içerik açısından farklı bir konumda bulunduğu görülecek-

tir. Nitekim Osmanlı “millet sistemi” ve “seyahatnameler” ile ilgili özgün veya mükerrer çalışmaların mevcut olduğu malumdur. Yazarın iddiası ise bunların ötesinde Osmanlı gayrimüslimlerini tekrar tanımlamak değil, Batılı seyyahların Osmanlı gayrimüslimleri hakkındaki düşüncelerini değerlendirmektir. Dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da kitapta, hem modern araştırmalar hem de birincil kaynakların birlikte kullanılmış olmasıdır. Eserde bunlardan ikincisinin ağırlıklı olarak kullanılması, bilgi ilk elden aktarıldığı için daha önemlidir. Bu bakımdan Çetin’in meydana getirdiği yapının kendi dinamikleri içinde amacına ulaştığı söylenebilir.

İstanbul, Osmanlı’nın kalbi ve aynasıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar, yani ihtişamlı döneminde Osmanlı payitahtının gezilmesi, Avrupa’ya karşı üstünlüğün seyyahlar tarafından yerinde görülmesi anlamını taşır. Eserde tasvir öğeleri zengin ve detaylı olarak anlatılmıştır. Bu zenginlik olay, mekân ve kişilerin gözü-

müzde canlanmasını sağlamaktadır. Buna mukabil görsel materyallerin kitapta yer almayışı, zihnimizde oluşan imgelerin hayat bulmasına tam anlamıyla imkân vermemektedir. Kuşkusuz klasik döneme ait görsel malzemeler sınırlıdır ve gerçeklik düzeyi tartışılabilir. Bunun yanında kitabın hacminin geniş olması, görselliğe yer verilmesini engellemiş olabilir. Ekler kısmında, seyyahlar ile seyahatnamelerin bir araya getirilmesi bu konuda çalışacak araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacaktır. Bunun yanında istatistikî tablolar, sağladığı veriler açısından faydalı ve yeterli gözükmemektedir.

İstanbullu Gayrimüslimler’in, Osmanlı sosyal ve kültürel tarihi alanında, disipline taze ve farklı bir katkı sağlayacağı muhakkaktır. Kitap, içeriğinin yoğunluğuna karşın akıcı şekilde ilerlemekte, örgüsü, yapısı ve konunun ilgi çekiciliği okunabilirliğini artırmaktadır. Akademik nitelikte yazılmasına rağmen dilinin sadeliği ve fakat basitlikten uzak oluşu, farklı disiplin mensupları ve genel okuyucu kitlesinin kitaptan faydalanmasını olanaklı kılmaktadır.

